

ՄԱՐԴԿՈՒԹԵԱՆ ՍԵՐՃԱՏՈՒԹԻՒՆԸ

ԲԺ. ԹԱԴԷՈՍ ԶԱՔԱՐԵԱՆՅԻ

Ա

Սերհատութիւն ասելով մենք կամենում ենք արտայայտել կենդանի կազմաձքի այն կենսաբանական (բիոլոգիական) դրութիւնը, երբոր նա կորցնում է կենդանութեան գլխաւոր հիմունքներէց մէկի—որդեճնութեան—ընդունակութիւնը:

Բոլոր կենդանական աշխարհը՝ սկսած ամենամանր կազմաձքից, որը, մի քանի հարիւր անգամ խոշորացուցի տակ մեծացնելուց յետոյ հազիւ միայն նկատելի է լինում, մինչև վիթխարի փիղը, ենթարկւում են այն մեծ տիեզերական օրէնքին, որ անւանւում է «Գոյութեան կռիւ» և որը առաջին անգամ պարզեց անգլիացի Զարլզ Դարւինը:

Երկու խօսքով պարզենք այդ տիեզերական օրէնքի միտքը: Ամեն մի կենդանի կազմաձք աշխատում է պահպանել իւր անհատական գոյութիւնը աշխարհի վրայ: Այդ նպատակին հասնելու համար նա ստիպւած է պաշտպանել իւր կեանքը հազար ու մի տեսակ պայմանների դէմ, որոնք ամեն թույլ սպանում են նրա գոյութիւնը. նա ստիպւած է պաշտպանել այն կենդանիների դէմ, որոնք կերակրւում են նրա մարմնով, այն կենդանիների դէմ, որոնք խլում են նրանից իւր սնունդը: Նա ստիպւած է դիմանալ

1) Ռուսաց вырождение կամ вымирание, եւրոպացոց dégénérescence բառերը մենք թարգմանում ենք սերհատութիւն խօսքով, որ կազմում ենք սերիւ (սերունդ) և հատնել (վերջանալ) բառերից:

կլիմայի խտուրթիւններին, երկրի անյաջող պայմաններին, քաղցին, ծարաւին և այլն: Այդ երեւոյթն է որ անւանւում է գոյութեան կռիւ և որից յաղթող են դուրս գալիս միմիայն այն անհատները, որոնք իրանց թէ ֆիզիքական և թէ հոգեկան կարողութիւններով ընդունակ են յաղթել ներկայացող վտանգներին և կամ խուսափել նրանցից:

Բայց ամեն մի անհատ, ինչքան էլ որ նա ընդունակ և զօրաւոր լինի, չի կարող իւր անհատական գոյութիւնը շարունակել յաւիտեան, որովհետեւ անհատական կեանքը ունի սահման և այդ սահմանն է անխուսափելի մահը: Այդ պատճառով անհատը աշխատում է շարունակել իւր գոյութիւնը սերնդի մէջ, առաջացնելով իւր նման անհատներ և հաղորդելով նրանց իւր առանձնապատկութիւնները: Սերունդ առաջացնելը վերին կարգի կենդանիների մէջ կատարւում է սարքեր սեռերին պատկանող երկու անհատների փոխադարձ յարաբերութեամբ: Սեռերի այդ տարբերութիւնը տեղի է տալիս ւսեռական կռիւին, երբոր արական անհատը ստիպւած է խել իւր նմանից իգական սեռի անհատին: Բացի սրանից, նա աշխատում է գտնել այնպիսի զուգակից, որը կարող է ժառանգաբար հաղորդել սերնդին աւելի զօրաւոր ընդունակութիւններ. հետեաբար նա կատարում է այն՝ ինչ որ Դարւինը անւանում է ւսեռական ընտրողութիւն:

Այդ ընտրողութեան յաջողութիւնից է կախւած սերնդի յարատեւութիւնը: Թոյլ անհատները առաջացնում են թոյլ սերունդ, որը, անընդունակ լինելով դիմանալ շրջապատող վտանգներին, վայր է ընկնում գոյութեան կռիւի մէջ: Այդ անկումը արտայայտւում է կամ անհատի անմիջական մահով և կամ նրանով, որ, թէև անհատը շարունակւում է ապրել, բայց կորցնում է սերունդ առաջացնելու ընդունակութիւնը:

Ահա այդ դրութիւնն է, որ մենք անւանեցինք սերհատութիւն: Դառնանք ուրեմն սերհատութեան խնդրին:

Նոյն իսկ առօրեայ կեանքի մէջ յաճախ մենք վկայ ենք լինում մասնաւոր ընտանիքների սերհատութեան: Եւ ոչ միայն մասնաւոր ընտանիքներ այլ և ամբողջ գիւղեր և հասարակութիւններ

մեր աչքի առաջ սերհատուում են, թողնելով իրանց ետևից ընդարձակ աւերակներ իբրև ապացոյց այն կուէի, որը տարիների և դարերի ընթացքում տեղի է ունեցել այդտեղ գոյութեան համար:—Նոր-Ձեկանդիայի և Աստրալիայի բնիկները, Ամերիկայի կարմրակաշիները այժմ կամ բոլորովին անհետացել են կամ մօտ են անհետանալու: Վերջին տասնեակ տարիների ընթացքում նոյն իսկ քաղաքակիրթ Ֆրանսիայում ծննդաբերութիւնը այն աստիճան նւազել է որ շատերը սկսել են կասկածանքով նայել այդ մեծ ժողովրդի ապագայի վրա.—Lagneau'ի 1885 թ. Ֆրանսիական Աղաղմիային ներկայացրած զեկուցումից երևում է որ Ֆրանսիայի 37 դէպարտամենտներում (նահանգ) տարեկան մեռնողների թիւը աւելի մեծ է քան թէ ծնւողներինը. իսկ մնացած դէպարտամենտներում Բողոքի վիճակագրութեան համեմատ ծնւողների թիւը այնպէս է վերաբերւում մեռնողների թւին ինչպէս 25,8 : 24,0. մինչդեռ Ռուսաստանում այդ յարաբերութիւնն է 49,5 : 36,7, Պրուսիայում 38,7 : 27,2, Անգլիայում 35,6 : 22,0 ¹⁾:

Միևնոյն երևոյթը աւելի ևս լայն չափով նկատոււմ է նաև կենդանիների և բոյսերի աշխարհում: Հնագիտութիւնը (պալէոնտոլոգիա) մինչև այսօր արդէն գտել է մօտ 3.200 տեսակ կենդանիների մնացորդներ, որոնք մի ժամանակ գոյութիւն են ունեցել աշխարհի վրայ, բայց այսօր համարւում են վերջնականապէս անհետացած: Ո՛ր են այն հսկայ խլէզները, վիթխարի մամուլթները, յաղթանդամ իսթիոդոնները և մաստոդոնտները, առիւծների և վագրերի ցեղակից մախարոդոնները, որոնց կմախքները միայն այսօր գտնւում են երկրի խորաւոր շերտերում և որոնց գոյութիւնը վերագրւում է նախապատմական ժամանակներին: Ձկան շատերը նոյն իսկ այն կենդանիներից, որոնց չիշատակը դեռ կենդանի է մօտաւոր տարեգրութիւնների մէջ: Այդպէս են Եւրոպայի փապարային արջը և քաւթառը, հիւսիսային հսկայ եղջերուն և վերջապէս ծովային կովը, որը դեռ ևս 18-րդ դարում նկարագրւած է Շտեյլէրի ձեռքով: Օրէցօր նւազում է նաև կէտերի և փոկերի

¹⁾ Տես պրոֆ. Эйхвальдъ—Къ вопросу объ уменьшеніи смертности въ Россіи, էջ 8.

Թիւը, որոնցով մի ժամանակ այնքան առատ էին հիւսիսային ծովերի ջրերը:

Անհետացած կենդանիների ուսումնասիրութիւնը ցոյց է տալիս որ նախապատմական ժամանակներում այդ հսկայ կազմածքները առաջացել են աւելի Թոյլ տեսակի կազմածքներից այն նշանաւոր օրէնքի հիման վրայ, որ անւանում է տեսակաների ծագումն 1): Սկզբում նրանք եղել են աւելի Թոյլ և աւելի սակաւթիւ. գոյութեան կռիւը ստիպել է նրանց զօրանալ և բազմանալ և, երբ այդ զարգացումը հասել է իւր զագագթնակէտին, նրանք սկսել են կրկին Թուլանալ, մանրանալ, սակաւանալ և վերջապէս սերհատուել: Ինչպէս որ ամեն մի կենդանի անհատի համար բնական է ծնւել, զարգանալ և մեռնել, նոյնպէս և ամբողջ կենդանական տեսակի համար ընդհանուր կենսաբանական օրէնք է՝ ծագել, զարգանալ և սերհատուել. մի օրէնք, որից զերծ չէ եղել և չի կարող լինել ոչ մի կենդանի տեսակ:

Բ

Այժմ ինքն ըստ ինքեան հարց է ծագում Թէ արդեօք ինչ վիճակ է սպասում այն կենդանի տեսակին, որը կենդանաբանների

1) Մի որ և է կենդանի փոխելով իւր կեանքի պայմանները (տեղը, կլիման և այլն) ստիպած է, իւր գոյութիւնը պահպանելու համար, չարմարեցնել իւր կազմածքը այդ նոր պայմաններին: Այդ չարմարուելու ձգտումը առաջացնում է կենդանու կազմածքի մէջ մի շարք աջակցի փոփոխութիւններ, որոնք զգալի կերպով տարբերում են նորան իւր նախկին տեսակից: Այդ փոփոխութիւնները կատարւում են ի հարկէ ոչ մի անգամից, այլ մի քանի սերունդների ընթացքում: Այդպէս է բացատրում Դարւինը այն բազմաթիւ կենդանական տեսակաների ծագումը, որոնք գոյութիւն ունին ներկայ ժամանակ և որոնք ծագումն են առել մի ընդհանուր նախնական տեսակից: Դարւինը աղանձինքի վրայ փորձեր անելով ցոյց տւեց որ մի տեսակ աղանուց մի քանի սերունդների ընթացքում կարելի է ստանալ մի քանի զանազան տեսակ աղանձիներ տարբեր նախկին տեսակից: Այդ փորձերից հանճարեղ գիտնականը եզրակացրեց, որ եթէ մարդը աղքատ կարճ միջոցում կարող է ալգայի տարբեր տեսակներ առաջացնել, ինչու Թոյլ չտալ, որ նոյնը կարող է կատարել նաև ընդթիւնը միլիոնաւոր տարիների ընթացքում:

լեզուով ասուում է բանական մարդ (homo sapiens) և որին Դիոգենեսը անւանում էր անպիտուր երկոտանի՝ իսկ Բիւֆոնը և նորագոյն բանաստեղծ-փիլիսոփաները անւանում են բնութեան թագաւոր, բնութեան թագն ու պապն։ Միթէ այդ բանական արարածը պէտք է ենթարկւի նոյն թշուառ վիճակին, որին ենթարկւել են մամուլները, մասդոդոնտները և ինթիոզաւները։

Վաթսուէն, եօթանասուն տարի առաջ մի այդպիսի հարց տալը մինչև անգամ անվաջել էր համարւում մարդու արժանապատուութեան համար. բայց այժմ, երբ Լամարկի, Դարւինի, Հէօկսլիի, Զոստի, Հէկկէլի և ուրիշ գիտնականների շնորհիւ մարդը արդէն իջել է իւր առանձնաշնորհած բարձրութիւնից և անցել է կենդանական տեսակների շարքը, այլ ևս տեղիք չկայ կասկածելու, որ բնութեան յաւիտենական օրէնքների առաջ հաւասարապէս պէտք է խոնարհւի նաև մարդ-կենդանին, թէև լինի նա բանական և իմաստուն։

Դեռ ևս Դարւինի նշանաւոր աշխատութիւնը տեսակների ծագման մասին լոյս չէր տեսած, երբ Փրանսիացի բժիշկ Մորէլը, հիմնւելով միմիայն հիւանդների վրայ արած ուսումնասիրութեան վրայ, եկել էր այն եզրակացութեան, որ շատ հիւանդութիւններ պատճառ են լինում սեռական զգացումների թուլութեան, որդեճնութեան նւազելուն և տեսակի սերհատութեան։ Այդ ուսումնասիրութեան հետեանքն էր նորա նշանաւոր աշխատութիւնը «Մարդկային սեռի ֆիզիկական, մտաւոր և բարոյական սերհատութեան մասին»¹⁾, որը լոյս տեսաւ 1857 թւին և որը մինչև այսօր ևս չի կորցրել իւր հեղինակութիւնը։ Մորէլից յետոյ այդ խնդիրը ենթարկեց բազմակողմանի ուսումնասիրութեան թէ մարդաբանների (անտրոպոլոգ), թէ վիճակագիրների (ստատիստիկոս), թէ բնաբանների (նատուրալիստ) և թէ բժիշկների կողմից, որոնք հաստատելով մարդկային ցեղի սերհատւելու ֆակտը, միևնոյն ժամանակ աշխատեցին պարզել այն պայմանները, որոնք նպաստում են այդ երևոյթին։

¹⁾ Morel—Traité des dégénérescences physiques, intellectuelles et morales de l'espèce humaine.

Այդ պայմանների մէջ առաջին տեղը բռնում են աշխարհագրական պայմանները, որոնք ամենից աւելի ընդհանուր, աւելի տարածւած և միեւնոյն ժամանակ աւելի անխուսափելի են:

Տաք երկրի բնակիչները, օրինակի համար նէգրները, ինչքան էլ որ իրանց երկրում առողջ և ամրակազմ լինին, այսու ամենայնիւ սառը երկիր փոխադրելով սովորաբար վարակւում են թութախտով և մեռնում են: Մինչև անգամ բարեխառն կլիմային նրանք ղժարութեամբ են սովորում, և թէև աւելի քիչ են հիւանդանում, բայց զգալի կերպով կորցնում են որդեծնութեան ընդունակութիւնը: Ամերիկական կռից յետոյ, երբոր նէգրները (1863 թ.) գերութիւնից ազատեցին, ամենքը կարծում էին որ այժմ իբրև ազատ քաղաքացիներ նրանք շուտով կաճեն ու կը բազմանան. սակայն փորձը ցոյց տւեց որ ընդհակառակը տարեցտարի նրանց թիւը սկսեց նւազել, չնայելով որ շատերը պատկանում էին արդէն երկրորդ կամ երրորդ սերնդին. նմանապէս էսկիմոսները և ուրիշ բեւեռային ցեղերը չեն դիմանում ոչ միայն տաք կլիմային, այլ սերնատւում են նոյն իսկ բարեխառն գոտու տակ: Ինչ որ վերաբերում է Հնդկա-եւրոպական ցեղերին, սովորաբար կարծւում է որ նրանք ընդունակ են յարմարւել բոլոր կլիմաներին. սակայն եւրոպական գաղթականութիւնների դարաւոր պատմութիւնը ցոյց է տալիս որ այդ կարծիքը սխալ է: Չորս հարիւր տարուց աւելի է որ եւրոպացիներն սկսել են գաղթականութիւններ հաստատել տաք գոտու զանազան տեղերում. սակայն նրանց թիւը մինչև այսօր էլ այնքան աննշան է որ եթէ նոր գաղթողներ չլինեն, եղածներն էլ շուտով կանհետանան: 1652 թին տասը հազար ֆրանսիացիք գաղթեցին Գլխնա. մի քանի տարուց յետոյ այդ բազմութեան հետքն անգամ էլ որ մնացել: Ֆրանսիական կառավարութիւնը նոյն փորձը կրկնեց նաև ներկայ դարուս վաթսուչական թւականների սկզբում և դարձեալ նոյնպէս անյաջող ¹⁾:

Անդլիացիք, որոնք, ըստ երևոյթին ամենադիմացկուն ժողովուրդն են, մինչև այսօր դեռ չեն կարողացել յարմարւել Հնդկաս-

¹⁾ Տես И. А. Охатинъ—Вліяніе расы на заболеваемость и акклиматизацію.

տանի կլիմային, չնայելով որ այնտեղ նրանք շրջապատուած են կենսական ամեն տեսակ յարմարութիւններով: Ամենաառողջ անգլիացի ծնողների զաւակները Հնդկաստանում սովորաբար լինում են այն աստիճանի թոյլ և հիւանդոտ, որ ծնողները նրանց կեանքը պահպանելու համար ստիպուած են լինում նրանց փոխադրել Անգլիա:

Նոյնը պատահել է նաև հայերի հետ, որոնք մի ժամանակ բաւական մեծ քանակութեամբ գաղթած են եղել Հնդկաստան: Ուր են Բոմբէյի, Մադրասի, Սուրաթի և Կալկաթայի բազմաթիւ հայ գաղթականները, որոնք մի ժամանակ պատել էին ամբողջ Հնդկաստանը և մինչև Յեյլոն կղզին իրանց առևտրական տներով: Եթէ կարելի լինէր ձիշտ վիճակագրական տեղեկութիւններ հաւաքել այդ հայերի մասին, այն ժամանակ կը տեսնէիք որ նրանք ոչ թէ կուլ են գնացել քաղաքակիրթ անգլիացիներին, ինչպէս որ սովորաբար կարծւում է, այլ ոչնչացել են շնորհիւ Հնդկաստանի անսովոր կլիմային, որի ազդեցութեան տակ շատերը մեռել են, շատերն էլ ենթարկւել են սերհատութեան օրէնքին—կորցրել են աճելութեան ընդունակութիւնը: Նոյն վիճակը սպառնում է անշուշտ նաև այն հայ գաղթականներին, որոնք մինչև այսօր շարունակում են գաղթել թէ դէպի սառը հիւսիս, թէ դէպի տաք Անդրկասպեան աշխարհը և թէ նոյն իսկ հեռաւոր Ամերիկա: Այդ գաղթականները կորած են ոչ միայն ազգի այլ և մարդկութեան համար, որովհետև օտար հողի, օտար կլիմայի տակ նրանք վերջ ի վերջոյ պէտք է օրհասական կերպով սերհատւեն և բնաջինջ լինեն ¹⁾:

Քանի որ խնդիրը ֆիզիոլոգիապէս սերհատւելու մէջն է, մենք պէտք է նկատենք, որ լօղածագիր բժ. Զաքարեանի կարծիքի հետ մենք համաձայն չենք, որ ինչ վերաբերում է Ամերիկայ գաղթող հայերին: Կուլտուրապէս չլուսաւիճն Ամերիկայում շատ ազգերի գաղթականներ են կուլ գնացել անդլո-ամերիկական տարրին, բայց նոցա ֆիզիքապէս սերհատւելը ամենևին ապացուցւած չէ: Ընդհակառակը, եթէ տնտեսական պայմանները ներել են գաղթողների սերունդը աճել է և ոչ նւազել: Նոյն իսկ նեգրները, որոնք Ամերիկայից են սերւել, ներկայումս Ամերիկայում թւով 8 միլիոն են, մինչդեռ հազիւ թէ դարերի ընթացքում անգամ նաւերով ալդքան հոգի փոխադրւած լինեն Ամերիկա:

Բժիշկ Օրժան, որ յայտնի է իւր ուսումնասիրութիւններով տաք երկրներում տիրապետող հիւանդութիւնների մասին, բացարձակ կերպով պնդում է որ Հնդկա-եւրոպական ցեղը ոչ մի ժամանակ չի կարող յարմարւել տաք գօտիների կլիմային: Որպէս զի եւրոպացին կարողանայ բոլորովին յարմարւած համարւել տաք կլիմային, ասում է նա, անհրաժեշտ է, որ նա միանգամայն այլասեռւի և ստանայ այդ կլիմայի տակ ապրող բնիկների Ֆիզիքական յատկութիւնները. սակայն մինչև այսօր դեռ ոչ մի եւրոպացի, նոյն իսկ մի քանի սերնդից յետոյ, չէ այլասեռւել և նէզը դարձել ¹⁾:

Գ

Աշխարհագրական պայմանների մէջ մեծ նշանակութիւն ունի սերհատութեան վերաբերութեամբ երկրի դիրքը և բարձրութիւնը ծովի մակերևոյթից: Ինչպէս յայտնի է, սարերի վրայ օդը աւելի նոսր է քան թէ ցած դաշտավայրերում. այդ պատճառով, ինչքան աւելի վեր բարձրանանք ծովի մակերևոյթից, այնքան աւելի նւազում է օդի ճնշողութիւնը և նրա մէջ պարունակւած թթւածնի քանակութիւնը: Պօլ Բէրի նշանաւոր փորձերը ցոյց են տալիս, որ 4.000—10.000 ոտնաչափ բարձրութեան վերայ թթւածնի քանակութիւնը արեան մէջ պակասում է $\frac{1}{6}$ — $\frac{1}{3}$ անգամ, այսինքն, սովորական 20⁰/օ-ի փոխանակ, արիւնը պարունակում է ընդամենը 16—13,5⁰/օ թթւածին: Թթւածնի այդ պակասութիւնը ի հարկէ անհետեանք չի մնում բարձր սարերի վրայ ապրող ժողովրդի առողջութեան վրայ: Մինչդեռ առաջ կարծում էին, որ լեռնային կլիման նպաստում է կազմաճքի զօրանալուն, նորագոյն փորձերը ընդհակառակը ցոյց են տալիս, որ երկրի բարձր դիրքը մեծապէս արգելք է լինում սերնդի բարւոքւելուն ²⁾: Ժուրղանէն, ուսումնասիրելով Ամերիկայի բարձրութիւնների վրայ ապրող ցեղերը, եկաւ այն եզրակացութեան, որ լեռների բնակիչները՝ նայելով շատ անգամ իրանց յաղթանդամ կազմաճքին՝ աւելի թոյլ, աւելի սակաւարին են. հոգեպէս նրանք աւելի անզարգացած և աւելի անըն-

¹⁾ Слѣ Дневникъ III-го сѣзда русскихъ врачей тѣ 74.

²⁾ Слѣ проф. Памутинъ—Общая патологія кр. 156, 138.

դունակ են քան թէ դաշտավայրերի բնակիչները. մեկնոյն ժամանակ լեռնականները աւելի դժւարութեամբ են դիմադրում զանազան հիւանդութիւններին. սեռական զգացմունքը նրանց մէջ աւելի ձնշւած է և որպէսնութիւնը նազ ¹⁾։

Բեյլշարժէի, Կրիշբուխէրի, Պանտիխովի և ուրիշների բազմաթիւ հետազոտութիւնները ցոյց են տալիս որ լեռնային կրճերում ապրող ցեղերը շատ անգամ ենթակա են խածի ²⁾ (306) և ապուլութիւն (КРЕТИНИЗМЪ, ИДИОТИЗМЪ) ասած հիւանդութիւններին, որոնք նշան են ցեղի սերհատելուն։ Այդ տեսակ հիւանդները կամ բոլորովին անընդունակ են որպէսնութեան և կամ նրանց որպէսնութիւնը շարունակում է ամենաշատը երկու կամ երեք սերունդ։ Ֆրանսիայի մի քանի լեռնոտ նահանգներում խածի ունեցողների թիւը հասնում է հազարին՝ 73, իսկ ապուլներին՝ հազարին՝ 22 ³⁾։ Տիւրինգիայում, Սիլեզիայում և Ալպեան սարերում այդ թիւը աւելի ևս մեծ է։ Չափազանց տարածւած է խածին Սամարղանդի նահանգում, որտեղ բժ. Սռակաէւի ասելով, մի քանի գիւղեր երբեմն ամբողջապէս ենթարկւում են այդ հիւանդութեան ⁴⁾։ Կովկասում խածին և ապուլութիւնը տարածւած են Օսետիայում, Սւանետիայում, Դաղստանում և պարսկական Ղարաբաղի լեռներում։ Վերջինիս բնակիչները վաղուց արդէն յայտնի են ժողովրդին իբրեւ բժամիտներ։ Բժիշկ Պանտիխովի վկայութեամբ Սւանետիայի մի քանի տեղերում ապուլների թիւը հասնում է մինչև 550/0-ի, իսկ խածի ունեցողներինը 400/0-ի ⁵⁾։ Հայաստանի նահանգներից յայտնի է լեռնային Սասունը իւր «Ծռերով» (Սասնայ ծռեր), որոնք ուրիշ բան չեն բաց եթէ կրէտիններ (ապուլներ)։ Այն երկրներում, որտեղ

¹⁾ Տես Флюгге—Основныя гігіены Կրես 124—125.

Մասամբ սորանով կարելի է բացատրել, որ անցեալ տարւալ խուբրակի ժամանակ Կովկասի ոչ մի նահանգը ահիւքան զոհ չտւեց, ինչքան լեռնոտ Դաղստանը։

²⁾ Խածի ասում է չնչափողի առաջ գտնուող մասնների ուռուցքը։

³⁾ Տես Dechambre—Dictionnaire des sciences médicales Կր. 427.

⁴⁾ Տես «Врачъ» 1893 № 17, Կրես 495.

⁵⁾ Տես Пантюховъ—Антрополог. наблюденія на Кавказ  1893 Կրես 79.

տիրապետում է ապշութիւնը իբրեւ տեղական հիւանդութիւն, այդ նշան է ժողովրդի սերհատութեան—ասում է հոգեկան հիւանդութիւնների յայտնի արոճէսոր Կրաֆտ-Էրինգը: Այդպիսի երկրի ժողովուրդը երկարակեաց չէ. նա անընդունակ է մտաւոր և ֆիզիքական աշխատութեան. որդեծնութիւնը նրա մէջ նւազ է, իսկ սերունդը ենթակաջ մարմնավոր պակասութիւնների, ջղախն և հոգեկան հիւանդութիւններին ¹⁾:

Այդպէս ուրեմն լեռնային կլիման շնորհիւ թթւածնի պակասութեան և մի քանի ուրիշ պայմանների, որոնց վրայ կանգ առնելը շատ հեռու կը տանէր մեզ, առաջացնում է մի շարք այնպիսի փոփոխութիւններ մարդու կազմաճշի մէջ, որոնք նպաստում են ցեղի նւազելուն և սերհատելուն: Այդ փնասակար ազդեցութիւնը աւելի խիստ կերպով արտայայտւում է մանականդ այն ցեղերի վերայ, որոնք, դարերի ընթացքում սովոր լինելով դաշտավայրերի կլիմային, ստիպւած են լինում գաղթել լեռնային երկիրներ: Այդ տեսակէտից տխուր ապագայ է սպասում այն բազմաթիւ ռուս գաղթականներին, որոնք հարթավայր Ռուսաստանի խորքերից ամեն տարի գունդագունդ դիմում են դէպի Կովկասի լեռնային նահանգները: Տէրութիւնը այդ գաղթականներին տեղ է տալիս սովորաբար այնպիսի լեռնադաշտերի վրայ (Ղարսի նահանգ), որտեղ դիրքի բարձրութեան շնորհիւ օդի ջերմութիւնը աւելի մօտ է Ռուսաստանի եղանակին. սակայն սրանով արգելք չէ դնում այն փնասակար ազդեցութեան, որոնք առաջանում են օդի ճնշողութեան և թթւածնի քանակութեան նւազելուց. պայմաններ՝ որոնց անսովոր է դաշտային Ռուսաստանի բնակիչը և որոնք ուրիշ պայմանների հետ միասին քայլ առ քայլ պէտք է առաջնորդեն նորան դէպի սերհատութիւնը: Դժբաղդաբար մենք ձեռքի տակ չունինք վիճակագրական տեղեկութիւններ այն ռուս գաղթականութիւնների մասին, որոնք տեղի են ունեցել դեռ ևս ներկայ դարու սկզբներին. սակայն հիմնւելով լոկ տեսական սկզբունքների վերայ, կարող ենք ասել որ եթէ այդ գաղթականութիւնները չեն նւազել բայց և զգալի կերպով չեն աճել, չնայելով որ տնտեսապէս գտնւել են

¹⁾ См Крафтъ-Эбингъ—Психіатрія т. II. стр. 248.

աւելի յաջող պայմաններում Թամենայն դէպս կարելի է պնդել, որ այդ գաղթականների սերունդը Ֆիզիոլոգիայէս աւելի թոյլ է քան բուն հայրենիքում ապրող ռուս ժողովուրդը: Գեղեցիկ ապացոյց է ներկայացնում այդ օրէնքին Հայաստանի, Քուրդիստանի և Փոքր-Ասիայի լեռնոտ նահանգներում ապրող տաճիկ տարրը, այժմեան սերունդը այն մոնղոլների և թիւրքերի, որոնք ծնւած և սնւած էին Արալեան հարթավայր սնապատների համար: Ահա թէ ի՞նչ է ասում նրանց սերնատութեան մասին յայտնի ռուս ճանապարհորդ բժ. Նիխէեւը: «Ճանապարհի բոլոր երկայնութեան վրայ ես անդադար ուշադրութիւն էի դարձնում այն բազմաթիւ գերեզմանատների վրայ, որոնցով ծածկւած են Փոքր-Ասիայի լեռները և հովիտները: Ես կարծում եմ որ իմ ճանապարհի վրայ գերեզմանատների թիւը զոնէ երեք անգամ աւելի էր քան թէ դիւղերինը և ես տխրութեամբ պէտք է խոստովանւեմ, որ այդ գերեզմանատները մեծ մասամբ փուլած են նախկին տաճիկական գիւղերի աւերակների վրայ: Այդ մեռելային սոսկալի յիշատակարանները ամենուրեք բարձրանալով Փոքր-Ասիայի տարածութեան վրայ, պաշտօնական վիճակագրութիւններից աւելի պերճ կերպով վկայ են հանդիսանում թիւրք տարրի թէև դանդաղ բայց յարատև և օրաստական սերնատութեան¹⁾»:

Դ

Եթէ երկրի լեռնային զիրքը նպաստում է ազգերի սերնատութեան, առաջացնելով խածի և ապշութիւն, դաշտային հովիտները ծնունդ են տալիս նոյնպէս հիւանդութիւնների, որոնք ոչ պակաս նպաստում են սերնդի նւազելուն: Այդ հիւանդութիւններից մենք կը յիշենք միայն ճահճային տենդը (болотная лихорадка, малярия), խոլերան և ժանտախտը (чума), որոնք կատարեալ պատահաններ են մարդկային ցեղի համար: Խոլերայի ծննդավայրը, ինչպէս յայտնի է, Բէնգալիան է և Գանդէսի դէտաները. ժանտախտը զարգանում է գլխաւորապէս Ֆիրատ և Նեղոս գետերի բե-

¹⁾ Տես А. В. Елисѣевъ—Антропология. Экскурсія поперекъ Ма-
лої Азии Երես 37.

րաններում և այդտեղից երբեմն-երբեմն արշաւում է դէպի աշխարհի ամեն կողմերը: Խորերայի չիշատակը, շնորհիւ անցած տարւայ համաճարակին, դեռ այնքան թարմ է, որ չարժէ երկար կանգ առնել նորա պատճառած ահագին վնասների վրայ. բաւական է եթէ միայն չիշենք, որ ներկայ դարուս սկզբից մինչև մեր օրերը մարդկութիւնը զոհել է խօլերային աւելի քան երեսուն միլիոն հոգի: Բայց թէ մինչև որ աստիճան ժանտախտը և խօլերան ազդում են որդեճնութեան և սերնդի սերհատութեան վրայ՝ այդ հարցը դեռ ուսումնասիրւած է:

Այդ կողմից աւելի վտանգաւոր են տենդային հիւանդութիւնները, որոնք, Տորոպովի ասելով, զարգանում են ամեն տեղ, որտեղ կայ տաքութիւն, խոնաւութիւն և բուսականութիւն, այսինքն աշխարհի համարեա ամենամեծ մասում ¹⁾: Մորէլի, Բիւրդէլի, Մոնֆալկոնի, Կոմբարի, Տորոպովի և ուրիշ գիտնականների բաղմաթիւ ուսումնասիրութիւնները ցոյց են տալիս, որ տենդային հիւանդութիւնները երբեմն պատճառ են լինում ամբողջ ցեղերի և նահանգների գլխովին սերհատութեան: Տենդոտների զաւակները լինում են վոխո, դալլաւէմ, կարճահասակ և թույլ թէ մոռաւորապէս և թէ ֆիզիկապէս նրանք կամ բոլորովին անընդունակ են որդեճնութեան և կամ նրանցից ծնւած զաւակները չեն կարողանում երկար ապրել: Տենդային հիւանդութիւնները մեր երկրում սաստիկ տարածւած են բոլոր մեծ գետերի—Յրասխի, Կուրի, Ռիոնի, Թերքի և Կուբանի հովիտներում, նոյնպէս և Սև ու Կասպեան ծովերի այն ափերում, որոնք հարուստ են բուսականութեամբ: Լենքորանի, Աղ-սուի, (?) Գեօկչայի զաւառները և Քուլթալիսի, Նլիզաւետապոլի և Նրեանի նահանգների մի քանի մասերը կատարելապէս սերհատում են շնորհիւ ճահճային տենդերի: Նոյնը նկատոււմ է նաև Թերքեան նահանգում: Վիճակագրական տեղեկութիւնները ցոյց են տալիս, որ Ղլար քաղաքը տարէցտարի այնքան նւազում է բնակիչներով, որ շատ երկար չանցած այդ հայաշատ քաղաքի միայն անունը մնացած կը լինի պատմութեան էջերում իբրև մի աւելորդ

¹⁾ Տես Тороповъ—Опытъ медиц. географіи Кавказа относительно перемежающихся лихорадокъ երես 3.

ապացոյց այն զոհարերութեան, որ հայ ժողովուրդը արել է դադարականութեան ախտին: Նկատուած է նմանապէս որ ոչ մի տեղ Կովկասում ծննդաբերութիւնը այնքան նւազ և ամուլ ամուսնութիւնների թիւը այնքան շատ է, ինչքան տենդային տեղերում:

Տենդային հիւանդութիւններից ոչ պակաս միասակար են այն վարակիչ հիւանդութիւնները, որոնք կախումն չունին աշխարհագրական պայմաններից, այլ տարածւած են ամեն տեղ և ամեն ժամանակ: Այդ հիւանդութիւնների շարքումն են հարինքը (տիֆ) իւր զանազան տեսակներով, ծաղիկը, կարմրուկը, բկացաւը և բոլոր այն մանկական հիւանդութիւնները, որոնք ամեն տարի միլիոնաւոր զոհեր են խլում մարդկութիւնից: Մենք չենք յիշատակում այլ ևս այն հիւանդութիւնների մասին, որոնք ընդհանուր անուշով կոչւում են մրսողական հիւանդութիւններ (րեւմատիզմ, թոքերի բորբոքումն և այլն), որոնք նույնպէս ահազին քանակութեամբ զոհեր են տանում: Այդ հիւանդութիւններից մի քանիսը, օրինակ հարինքը, առաջացնում են մի շարք այնպիսի խորին փոփոխութիւններ մարդու կազմածքի մէջ, որ նւազեցնում կամ բոլորովին ոչնչացնում են նորա որդեծնութեան կարողութիւնը:

Բայց սերհատութեան տեսակէտից աւելի կարեւոր են այն քրոնիկական հիւանդութիւնները, որոնք ժառանգաբար փոխադրւում են մէկ սերնդից միւս սերնդին և որոնք սովորաբար անւանւում են ժառանգական հիւանդութիւններ: Այդ կարգի հիւանդութիւններիցն են սիֆիլիսը, թոքախտը, ուրկութիւնը (проказа), անդլիական ախտը (ոսկորների հիւանդութիւն), գեղձախտը (золотуха, scrophulosis) և վերջապէս հոգեկան ու ջղային բողմատուած հիւանդութիւնները: Այդ բոլորը ոչ միայն հալւում ու մաշւում են անհատի կազմածքը, այլ և, ժառանգաբար անցնելով որդիներին, առաջ են բերում մի շարք թոյլ, հոգեպէս և ֆիզիքապէս անզարգացած, հիւանդ և ախտաւոր սերունդ, որը միանգամայն անընդունակ լինելով դոյութեան կուլի համար, սերհատւում, ոչնչանում է:

Այդ հիւանդութիւնների նշանակութիւնը աւելի ևս մեծանում է, երբ մտաբերենք, որ նրանք սարսափելի կերպով տարածւած են աշխարհի բոլոր կողմերում, ինչպէս հիւսիսային սառուցապատ բևեռներում, այնպէս և արեւակէղ հասարակածի տակ:

Ռուսաստանում ամբողջ նահանգներ, ինչպէս են Վոլգայի վերին մասերում գտնուող նահանգները, համարեա ամբողջապէս վարակւած են սիֆիլիսով։ Նոյնը կարելի է ասել նաեւ եւրոպական տէրութիւնների, մանաւանդ Բալթեան և Ադրիական ծովերի ափերում գտնուող երկրների վերաբերութեամբ ¹⁾։ Մեզանում ևս, առաւել Անդրկովկասեան երկաթուղու բացումից յետոյ, սիֆիլիսը արագ քայլերով սկսում է տարածւել, չինայելով նոյն իսկ հեռաւոր գիւղերը։ Բժիշկ Պանտիւխովի ասելով, Դաղստանի մի քանի մասերը կատարեալապէս սերհատուում են ժառանգական սիֆիլիսի պատճառով։

Ինչ որ վերաբերում է Թոքախտին, պրոֆէսոր Հիրշի վկայութեամբ աշխարհի բոլոր մեռնողների ¹⁾ մասը զոհ է գնում այդ հիւանդութեան ²⁾։

Իսկ հոգեկան և ջղային հիւանդութիւնները այն աստիճան տարածւած են, որ շատերը իրաւամբ անւանում են մեր 19-րդ դարը «ջղային դար», մի դար՝ որի յատկանիշն է «zu viel Nerven, aber zu wenig Nerv» — շատ ջղեր, բայց շատ սակաւ առողջ ջղեր։ Ուշադրութեան արժանի է այն երեւոյթը, որ բոլոր այդ հիւանդութիւնները առաւելապէս տարածւած են քաղաքակիրթ ազգերի մէջ, ուր, պրոֆեսոր Տուրնուսկու ասելով, «цивилизация съ сифилизаціей идутъ рука объ руку» — քաղաքակիրթութիւնը և սիֆիլիսը ձեռք ձեռքի տւած են առաջ գնում։ Այդ ճշմարիտ է մանաւանդ հոգեկան և ջղային հիւանդութիւնների վերաբերութեամբ, որոնք տարեցտարի աւելի և աւելի խոր արմատներ են ձգում քաղաքակիրթ ազգերի մէջ։ Հոգեկան հիւանդների թիւը ներկայ դարում ² — ³ անգամ աւելի է, քան թէ անցած տասնւթերորդ դարում։

Այդ տխուր երեւոյթը բացատրւում է կենսական այն նուրբ և բարդ պայմաններով, որ ստեղծում է ժամանակակից քաղաքակրթութիւնը և որոնց շնորհիւ գոյութեան կռիւը օրեցօր աւելի և աւելի դժար է դառնում։ Այդ կռիւը մեծ մասամբ ծանրանում է ջղերի և ուղեղի վրայ, որոնք ստիպւած լինելով գտնւել անդադար գրգռման և լարւած դրութեան մէջ, վերջ ի վերջոյ թուլանում,

¹⁾ Տես Проф. Ге — Курсъ венерич. болѣзней երես, 543.

²⁾ Տես Эйхгорстъ — Частная патологія т. IV. երես 239.

ջլատում են և առաջնորդում մարդու կազմաճքը դէպի սեր-
հատութիւնը: Ժամանակակից մարդը, ասում է Կրաֆտ-Յերինգը,
դեռ ևս զարգացկան մատաղ հասակից ստիպւած է տեղի տալ գո-
յութեան կռւի պահանջներին. իսկ մրցումը գիտութեան, արւեստ-
ների և վաճառականական ասպարէզի վրայ, միացա՛հ հարստանալու
և զարճանալու անյադ ցանկութեան հետ, ստիպում են ժամանա-
կակից հասարակութեան լարել իւր ջղա՛յին բոլոր ուժերը, գրգռել
ուղեղի բոլոր զօրութիւնը ¹⁾:

Ե

Ուղեղի և ջղերի զրգուման մեծապէս նպաստում են մի շարք
թոյներ, որոնց գործածութիւնը օրէցօր աւելի և աւելի տարած-
ւում է: Այդ թոյներն են թէ՛յը, սուրճը, ծխախոտը, օպիումը,
օղին և առհասարակ բոլոր նարկոտիկական միջոցները և ողելից
ըմպելիները: Այդ թոյների տարածումը պատահական երևոյթ չէ
այլ նշան է այն չափազանց զրգուման, որը գոյութեան կռիւը
պահանջում է ժամանակակից մարդուց: Եւ եթէ այդ բոլոր միջոց-
ների չափաւոր գործածութիւնը ժամանակաւոր կերպով նպաստում
է հոգեկան և ջղա՛յին կարողութիւնների պահպանման, ընդհակա-
ռակը նրանց չափազանց կա՛հ չարատե գործածութիւնը ջլատում
է այդ կարողութիւնները և պատճառ է լինում ամբողջ կազմաճ-
քի քայքայման:

Աւելի տարածւած, հետեաբար աւելի ֆնասակար են ողելից
ըմպելիքները, որոնց գործածութիւնը, ինչպէս յայտնի է, պատճառ
է դառնում ամբողջ ցեղերի սերնատութեան: Եւ ըստ յայտնիների հա-
մարեա միայն օղիի միջոցով բնաջինջ արին Ամերիկայի բնիկներին,
տարածելով նրանց մէջ սաստիկ հարբեցողութիւն: Նոյն հարբեցո-
ղութեան զոհ են գնում նաեւ հին և նոր աշխարհների բևեռային
ցեղերը, Ալբերկայի և Աւստրալիայի կիսավայրենիները: Բայց և
քաղաքակիրթ երկիրներում ինչպէս օրինակ Ռուսաստանում ²⁾ և

¹⁾ Крафт-Обингъ.—Психіатрія, т. I, էջ 157.

²⁾ Եւրոպական Ռուսաստանում 1889 թ. գործ է ածւած 25,140,774
վեղրօ անխառն սպիրտ. հաշւելով բնակիչների թիւը 99,656,336, ամեն
մի հոգուն ընկնում է $\frac{1}{4}$ վեղրօ անխառն սպիրտ կամ մօտ $\frac{3}{4}$ վեղրօ 40°
օղի. տես Ежегодникъ Минист. Финанс. вып. XVI, 1889 г.

նոյն իսկ Եւրոպայում հարեցողութիւնը դարձել է ընդհանուր ժողովրդական աղէտ, որի դէմ դեռ չեն կարողանում յաջողութեամբ մաքառել գիտութիւնը և օրէնսդրութիւնը:

Մագնուս Հուսի, Մորէլի, Լանսերօի, Լիբիխի, Մանիանի, Բէրի, Կոմբէմալի, Կովալեւսկու և ուրիշ շատ զիտնականների բազմաթիւ և բազմակողմանի ուսումնասիրութիւնները ցոյց են տալիս որ ոչ մի բան այնպէս չէ նպաստում հոգեկան և ջղային հիւանդութիւնների զարգացման—ինչքան հարեցողութիւնը: Սպիրտը ենթարկում է ուղեղը և մարմնի բոլոր հիւսւածքները մի շարք այնպիսի փոփոխութիւնների, որոնց վերջնական հետեանքը լինում է անդամալուծային խեղացնորութիւն (паралитическое слабоумие) և կազմաճքի ընդհանուր ծիրուսմ: Օղիի ամեն մի կաթիլը, որ մտնում է մարդու կազմաճքի մէջ՝ մի մուրհակ է կեանքի մնացած օրերի հաւար—ասում է նշանաւոր քիմիկոս Լիբիխը:

Իսց ակելի ցաւալի է այն ազդեցութիւնը, որ հարեցողութիւնը անում է սերնդի վրայ: Հարեցողների զաւակները մեծ մասամբ լինում են ապուշներ, խեղացնորներ և ջղայիններ. նրանցից շատերը (համարեա $\frac{4}{15}$ մասը) մեռնում են, նոյն իսկ մանկական հասակում. իսկ մնացածները սովորաբար ենթակայ են լինում խտերիկայի, ընկնաւորութեան (падучая болезнь, эпилепсия) և անդամալուծութեան ¹⁾: Բժ. Մարսէնը ուսումնասիրելով Պարիզի Սալպէրիէր անւանած նշանաւոր հիւանդանոցում 83 ապուշ մանուկների կեանքը՝ գտաւ որ նրանցից 60-ը հարեցողների զաւակներ են: Մարսէն ճանաչում էր մի հարեցող ընտանիք, որի 16 զաւակներից 15-ը մեռան փոքր հասակում ջղաձգութիւնից (конвульсия), իսկ միակ կենդանի մնացածը ենթարկւեց ընկնաւորութեան:

Հարեցողութիւնը զարմանալի կերպով նպաստում է նաև բարոյական զգացմունքների անկման. այդ է պատճառը, որ յանցաւորների ամենամեծ տոկոսը կազմում են հարեցողները կամ հարեցողների զաւակները: Պարիզի վիճակադրական բիւրօի կառավարիչ Իւէրնէսի հաշւից երևում է, որ երբ Ֆրանսիայում հինգ տարւայ ընթացքում ոգելից ըմպելիքների գործածութիւնը բարձրա-

¹⁾ Stm Combemale—La descendance des alcooliques.

ցաւ 3,53 լիտրից մինչև 3,83 լիտր իւրաքանչիւր բնակչին, նոյն ժամանակամիջոցում յանցաւորների թիւն էլ 172,000-ից բարձրացաւ մինչև 195,000-ի: Ընդհակառակը Շւեդիայում հինգ տարւայ ընթացքում — (1838—1842) ոգելից ըմպելիքների գործածութիւնը կիսով չափ պակասելով, յանցաւորների թիւը նոյնպէս իջաւ 64,520-ից 47,000-ի:

Յրէկինդը, Ռիւրը և Դէմոն ցոյց տւին, որ նոյն խսկ հարբեցողութիւնից ազատ ծնողների զաւակները վերին աստիճանի են: Թակայ են դառնում ջղային և հոգեկան հիւանդութիւնների, եթէ որ նրանց չղութիւնը տեղի է ունեցել հօր կամ մօր պատահական կերպով հարբած ժամանակ ¹⁾:

Մորէլը և Դարւինը ընդունում են, որ հարբեցողների ցեղը սերնատուում է ամենաուշը չորրորդ սերնդում: Մորէլը հետեւեալ կերպով է դասաւորում աչդ չորս սերունդները: Առաջին սերունդը — բարոյական զգացմունքների անկումն և յարատեւ հարբեցողութիւն: Բ. սերունդը — պարբերական խելացնորութիւն և անդամալուծութիւն: Գ. սերունդը — մեղամաղձութիւն, կեանքի ատելութիւն, ինքնասպանութիւն և ոճրագործութիւն: Դ. սերունդը — աւշուրութիւն, յիմարութիւն և ընտանիքի սերնատուութիւն:

Այդպիսով խորին իմաստ են ստանում Ս. Գրքի այն խօսքերը թէ «ձեր հայրերի մեղքերի համար ես վրէժ կ'առնեմ ձեզանից մինչև երրորդ և չորրորդ սերունդը»:

Ողելից ըմպելիներից յետոյ զալիս են նարկոտիկական թոյները, որոնցից աւելի փնասակար են օպիումը, հաշիշը և մորֆինը: Թէյի, սուրճի և ծխախոտի վրայ կանգ չենք առնում, որովհետեւ նրանց ազդեցութիւնը սերնատուութեան տեսակէտից դեռ մանրամասն կերպով ուսումնասիրւած չէ. սակայն աչքի առաջ ունենալով այն սաստիկ թոյները, որոնք պարունակւում են՝ օրինակ ծխախոտի մէջ (նիկոտին և ցիանի թթւատ), պէտք է կարծել որ նրանց գործածութիւնը յամենայն դէպս չի կարող փնալ առանց խորին ազդեցութեան մարդու կազմւածքի վրայ: Օպիումի գործածութիւնը սաստիկ տարածւած է Չինաստանում, Պարսկաստանում,

¹⁾ Sbm Крафтъ-Эбингъ.—ор. с. т. I. кр. 183.

Տաճկաստանում և առհասարակ բոլոր այն արևելեան երկրներում, որտեղ տիրապետում է մահմեդականութիւնը, Հաշիշը, որ ստացւում է հնդկական կանեփից, տարածւած է Հնդկաստանում, իսկ մորֆինը՝ որ պատրաստւում է օպիումից և կազմում է նրա բաղկացուցիչ մասերից ամենազուլածը, գործածական է քաղաքակիրթ ազգերի մէջ և այն էլ գլխաւորապէս հասարակութեան բարձր կուլած շրջաններում: Օպիումը, որ Պարսկաստանում անւանւում է թիրիաք, իսկ Տաճկաստանում աֆիոն, գործ են ածում կամ ուղղակի ներս ընդունելով և կամ ծխում են զալիմներով: Պարսկաստանում տարածւած են առանձին տներ, որտեղ ժողովուրդը յաճախում է յատկապէս թիրիաք ծխելու համար: Այդ տները, ինչպէս և օպիումի գրգռիչ ազդեցութիւնը, գեղեցիկ կերպով նկարագրւած են Բաքֆիի պարսկական նամակներում, ուր և յղում ենք ընթերցողներին:

Բոլոր այդ թոյները սաստիկ կերպով գրգռում են ջղաջին և ուղեղաջին սխտեմը, վառում են երեւակայութիւնը մեծ մասամբ վաւաշոտ պատկերներով, ծիւրում են ամբողջ մարմինը և պատճառ են դառնում վաղահաս ծերութեան և բեռական զգացմունքների բթութեան: Նրանց ենթակաջ եղող անհատները կամ բոլորովին անընդունակ են դառնում որդեծնութեան և կամ նրանցից ծնւած սերունդը լինում է թոյլ, հիւանդոտ, ջղաջին և վերջ ի վերջոյ սերհատուում է, ինչպէս և արբեցողների սերունդը:

2

Այդպիսով թոյլ և ախտաւոր սերունդների թիւը օրէցօր սկսում է շատանալ և մարդկութիւնը աւելի և աւելի մոտենում է սերհատման վիճակին: Այդ տխուր ապագայի առաջն առնելու համար հարկաւոր է կամ ժառանգականութեան ոյժը թուլացնել, մոցնելով հիւանդ տոհմի մէջ թարմ և առողջ արիւն, կամ բոլորովին արգելել ամուսնութիւնը ժառանգական հիւանդներին: Ներուպայում և նոյն իսկ Ռուսաստանում սկսել է յաճախ և յաճախ արծարծել այն միտքը թէ անհրաժեշտ է ամուսնացողներին նախապէս ենթարկել բժշկական քննութեան և թոյլ տալ ամուսնանալու միմիայն այն անհատներին, որոնք ընդունակ են առողջ սերունդ առաջաց-

նեղու: Եւ իսկապէս եթէ նոյն իսկ հասարակ գործերի համար այսօր ամեն տեղ պահանջուած են բժշկական, ծննդական և այլ վկայականներ, որչափ ևս առաւել անհրաժեշտ է այդ այնպիսի նշանաւոր և ծանրակշիռ խնդրում ինչպիսին է առողջ սերունդ արտադրելու խնդիրը:

Ինչ որ վերաբերում է սերնդի մէջ թարմ և առողջ արիւն պահպանելու խնդրին, այդ կարող է կատարւել միմիայն սեռական ընտրողութեան միջոցով, որը, ինչպէս փորձով ցոյց տւեց Դարւինը, կատարեալ հրաշքներ է գործում բուսական և կենդանական թաղաւորութիւնների մէջ, բարւոքելով նրանց տեսակները: Սակայն ժամանակակից հասարակական ակտերից մէկն էլ ի՞նչն է, որ սեռական ընտրողութեան տիեզերական սկզբունքը ներկայ քաղաքակիրթ ազգերի մէջ տեղի է տւել աւելի չնչին, աւելի ստորին սկզբունքների: Ամուսնութեան խնդիրը դառել է փողի և կարիէրի խնդիր. սերնդի ապագայի հարցը տեղի է տւել նիւթական նեղ և զձուձ շահերին: Հարուստ կամ ղիբք ունեցող ծնողների աղջիկը, ինչքան էլ որ նա լինի ֆիզիոլոգիապէս պակասաւոր, միշտ գտնում է իւր համար փեսայ, ինչպէս և թոքախտաւոր, սպուշ, սիֆիլիտիկ դրամատէրը գտնում է իւր համար կին: Սորա հետեւանքը լինում է այն, որ հարուստ և նշանաւոր տոհմերը երրորդ կամ չորրորդ, յաճախ նոյն իսկ երկրորդ սերնդւմ, արդէն սերհատուած, ոչնչանում են:

Այդ բանին մեծապէս նպաստում է նաև ամուսնութիւնը մօտաւոր ազգականների մէջ, որով տոհմը զրկւում է իւր մէջ թարմ արիւն ընդունելու միջոցից ¹⁾: Առհասարակ նկատւած է որ թէ կենդանիների, թէ մարդոց և թէ նոյն իսկ բոյսերի մէջ արիւնակից ամուսիններից ծնւած զաւակները լինում են աւելի թոյլ և աւելի ենթակա զանազան հիւանդութիւնների: Բորըզարը, ուսումնասիրելով 17 արիւնակից ամուսնութիւններ, գտաւ որ նրանցից սերւած 95 երեխաներից 24-ը ապուշներ էին, մէկը խուլ:

¹⁾ Տես Darwin—Ehen Blutsverwandter; Devay—Du danger des mariages consanguins. 1857.

²⁾ Տես Beauregard—Annales d'hygiène 1862 №. 226.

մէկը (թղուկ և 37-ը Ֆիզիքական ալ և ալ սպականութիւններով ¹⁾։ Բէմիսը դառա որ ազգակից ամուսիններից ծնւած 3822 զաւակներից 1113-ը՝ այսինքն 29⁰ օ-ը՝ սպականութիւններ էին, որոնցից 306 ապուշներ, 142 խուլ ու համրեր, 60 ընկնաւորներ և 36 խեղցնորներ ²⁾։ Այդ տեսակէտից մեր եկեղեցու այն օրէնքը, որ արդելում է ամուսնութիւնը ազգականների մէջ հինգերորդ և մինչև անգամ եօթերորդ սերնդից առաջ, ունի խորին կենսաբանական հիմք։

Քանի որ սկսեցինք շօշափել ընկերական պայմանները՝ կանգ առնենք երկու նշանաւոր հասարակական չարիքների վրայ, որոնք իսկապէս ջլատում են ազգերի ուժերը և արգելք են դառնում մարդկային կազմաւածքի ազատ և կանոնաւոր զարգացման։ Այդ չարիքներն են—դրամապետութիւնը և ռազմապետութիւնը (կապիտալիզմը և միլիտարիզմը)։ Կապիտալը ծնունդ է տւել գործաւորների դասակարգին, որը այսօր կազմում է Նւրոպայի ամբողջ բնակչութեան համարեա կէս մասը և որը դոյութեան կուլին դիմանալու համար ստիպւած է ծանրաբեռնել իւր կազմաւածքը ոչ ժից վեր աշխատութիւնով։ Ցասից մինչև տասնհինգ ժամ ամենօրեայ ծանր և միօրինակ աշխատանքը, որ պահանջում է դրամապետութիւնը ժամանակակից գործաւորներից, մի կատարեալ բռնաբարութիւն է մարդկային կազմաւածքի վրայ, որ, յանդադր, բացց անսպթաք կերպով առաջնորդում է մարդուն դէպի վաղաճա գերեզման։ Նէւէլի հաւաքած վիճակագրութիւնից երևում է, որ արհեստաւոր դասի կեանքը $\frac{1}{3}$ -ով աւելի կարճ է, քան թէ ունեւոր և սպանուած դասակարգի անձանց կեանքը։ Այդպէս օրինակ մինչդեռ դատաւորները և փաստաբանները միջին հաշուով ապրում են մինչև 63 տարի, հոգեւորականները մինչև 68 տարի, տպարանի գործաւորների և գրաշարների միջին կեանքը չէ անցնում 39 տարուց աւելի, իսկ քանդակիչները և վիմագիրները մեծ մասամբ մեռնում են 30—35 տարեկան հասակում։ Աւելի ևս սարսափելի է գործարանների, հանքերի և այլ բանւորների դրութիւնը, որոնք աշխատում են փակ և վարակած օդի մէջ, ենթարկելով

¹⁾ *Stu Med. chir. Review*, July, 1860.

իրենց կեանքը և ջրի և տաքի և պաղի անդադար ազդեցութեան: Բնական է, որ մարդկային կազմաձևի վրայ կատարուող այդ բռնաբարութիւնը տեղիք է տալիս մի շարք պահանջների, որոնց նպատակն է խնայել մարդկային ոչժերը և թելթեացնել զոյուժեան կռիւը մարդկութեան այդ սոււար բազմութեան համար: Ժամանակից բանւորների պահանջն է ութ ժամ աշխատանք, ութ ժամ ազատութիւն և ութ ժամ քուն: Եւ առողջապահական դիտութիւնը արդարացնում է այդ պահանջը, ապացուցանելով, որ ութ ժամաւ ազատութիւնից և ութ ժամաւ քնից յետոյ մարդկային ոչժը կարող է մնացած ութ ժամաւ մէջ նոյնչափ արդիւնք արտադրել, ինչքան ներկայ պայմաններում արտադրում է 12—15 ժամաւ ընթացքում:

Եթէ դրամապետութիւնը խորտակում է գործաւորների կեանքը, ենթարկելով նրանց չափազանց ֆիզիքական աշխատանքի, միևնույն ժամանակ նա քայքայում է նաև դրամատէրերի կազմաձևը, անդադար լարելով նրանց ջղերը, զրգռելով նրանց ուղեղը օրէցօր դժւարացող մրցման համար և վերջապէս ենթարկելով նրանցից շատերին մաշող և սպանող մոլութիւնների: Այդպիսով կապիտալիզմը ներկայացնում է մի երկսայրի սուր, որ մի կողմով հարածում է գործաւորներին, միւս կողմով դրամատէրներին, իսկ երկու կողմով ևս մղում է մարդկութիւնը դէպի վաղաժամ սերհատութիւն:

Դրամապետութեան ծնունդն են նաև մեծ քաղաքների այն բազմաթիւ բնակիչները, որոնք գործաւորների հետ միասին կազմում են պրոլէտարիատ դասակարգը և որոնց թիւը սարսափելի արագութեամբ բազմանում է: Քաղաքները իրանց նեղ և աղտոտ բնակարաններով, վարակած և փչացած մթնոլորտով կազմում են բարեցածող միջավայրեր մի շարք վարակիչ հիւանդութիւնների համար, որոնց զոհ է դնում պրոլէտարիատը հազարներով և հարիւր հազարներով: Հազարները մեռնում, ոչնչանում են և նրանց փոխարէն գիւղերից գալիս են նոր և թարմ հազարներ միևնույն վիճակին ենթարկւելու համար. և այդպէս շարունակւում է անընդհատ ֆրանսիայի ազգաբնակչութեան $\frac{2}{5}$ մասը արդէն ապրում է քաղաքներում: Իսկ Անգլիայում քաղաքացիների թիւը աւելի է քան թէ գիւղացիներինը:

Այդ ամենին հետևում է բարոյականութեան անկումը, որը պոռնկութեան ու ռճրագործութեան արանքից առաջնորդում է ազդերին դէպի վաղահաս ծերութիւն և դէպի գերեզման:

Դրամապետութեան չարիքներից անցնենք ռազմապետութեան այսինքն պատերազմին և պատերազմի պատրաստութիւններին: Դեռ ևս խաղաղութեան ժամանակ միմիայն եւրոպական տէրութիւնները պահում են մշտական մօտ 5,000,000 զինւոր, որոնց թիւը պատերազմի ժամանակ կարող է կրկնապատկել, եռապատկել և մինչև անգամ քառապատկել: Այդ հինգ միլիոնը կազմում են ժողովրդի ամենազօրեղ և առողջ տարրը: Եւ անա այդպիսի մի տարր, փոխանակ արդիւնաբերելու, փոխանակ սերունդ առաջացնելու՝ ենթարկւում է զինւորանոցների փշացած օդի և հակաառողջապահական պայմանների ազդեցութեան և յաճախ զոհ է դառնում այլ և այլ մոլութիւններին: Իսկ պատերազմի ժամանակ նրանք զոհւում են հարիւր հազարներով և իրանց հետ միասին զրկւում են մարդկութիւնը այն ամուր սերնդից, որ կարող էր առաջանալ մի այդպիսի զօրաւոր տարրից: Ֆրանսիան միմիայն Նապոլեօն առաջինի պատերազմների ժամանակ զոհել է 1,350,000 հոգի. իսկ Եւրոպան յիսնական թւականներից սկսած կորցրել է ամենաքիչը միլիոնովէս երիտասարդ ու առողջ զինւորներ:

Բայց միայն այդ չէ միլիտարիզմի զոհը: Արնդտի ¹⁾ հետազօտութիւնները ցոյց են տալիս, որ ոչ մի զբաղմունք այնպէս չէ նպաստում ջղային և հոգեկան հիւանդութիւնների զարգացման, ինչպէս զինւորականութիւնը: Եւ այդ շատ հասկանալի է, աչքի առաջ ունենալով մի կողմից այն զրկանքները և ծանրութիւնը, որոնց զինւորը ենթակայ է խաղաղութեան ժամանակ, և միւս կողմից այն սարսափներն ու ջղային լարւած դրութիւնը, որոնց նա ենթարկւում է կռիւների մէջ: Մենք չենք յիշում այլ ևս այն բարոյական ու տնտեսական փնասների մասին, որոնց ենթարկւում է ամբողջ հասարակութիւնը պատերազմի ժամանակ և որոնք հաւասարապէս ծանրանում են թէ յաղթողների և թէ յաղթւողների վրայ:

¹⁾ See Arndt—Zeitschr. f. Psych. 30 p. 64.

Սրանք են ահա այն գլխավոր պայմանները, որոնք նպաստում են մարդկային ցեղի սերնատուլթեան և որոնց ազդեցութիւնը արդէն նկատելի է ժամանակակից սերնդի վրայ: Ալֆրէդ Ուոլլէս, Հալտոն, Գրանտ-Ալլէն և ուրիշ կենսաբանները միաբերան վկայում են, որ եւրոպական ցեղերը նկատելի կերպով մանրանում և վատթարանում են, այսինքն գտնւում են սերնատուլթեան ճանապարհի վրայ²⁾ Այդ պատճառով վերոյիշեալ պայմանների ուսումնասիրութիւնը հարկաւոր է ոչ միայն իբրեւ լոկ գիտական խնդիր, այլ և նրա համար որ կարելի լինի առնել նրանց փնասակար հետեանքների առաջը և միջոց տալ մարդուն աւելի տոկոսնութեամբ պաշտպանել իւր կեանքը գոյութեան օրհասական կռիւ մէջ:

Այստեղ ակամայ հարց է ծագում թէ՛ ի՞նչ օգուտ այդ պայմանների ուսումնասիրութիւնից և նրանց դէմ մաքառելուց, քանի որ գիտութիւնը արդէն նախապէս կարողում է իւր դատաւիճիւր մարդկութեան անխուսափելի վախճանի մասին: Սակայն ուրիշ բան է բնական մահը և ուրիշ՝ կանխահաս մահը: Միթէ այն հանգամանքը, որ ամեն մարդ մահկանացու է, արգելք է լինում մեզ կռւել հիւանդութիւնների դէմ, մաքառել վաղահաս մահւան դէմ: Ինչքան որ բնական և անխուսափելի է մահը, նոյնչափ ևս բնական է մահւան դէմ մաքառելը, գոյութեան համար կռիւլը: Եւ չէ՞ որ հէնց այդ կռիւն է, որ անւանւում է կեանք և որը իմաստ ու խորհուրդ է տալիս ինքն ըստ ինքեան աննպատակ գոյութեան:

Եւ ո՞վ դիտէ, երբ ներկայ մարդկային ցեղի համար կը հնչէ բնական մահւան ժամը, գուցէ մարդկութեան դիակի տակից կը ծլի մի ուրիշ կենդանական տեսակ, որ աւելի արժանի կը լինի կրել բնութեան թաղաւորի՝ կոչումը և անւանւել «պատկեր Աստուծոյ»:

²⁾ Оболенский—Биологи о женскомъ вопросѣ. Русская Мысль 1893 № 2